„Výmluvnosti Hospodinovi mnohem žádostivější jsou než zlato…“
Daniel Sartorius a jeho Summovní postilka (1746)

Erika Brtáňová
Ústav slovenskej literatúry SAV, v. v. i.

“The eloquence of the Lord is far more desirable than gold…”
Daniel Sartorius and His Concise Postil (1746)
Litikon, 2026, Vol. 11, No. 1, pp. 5-10
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1216-9455
DOI: https://doi.org/10.17846/litikon.2026.11.1.5-10

This paper explores the religious and educational writings of Daniel Sartorius. His first work, Florilegium Biblicum aneb Květná zahrádka biblická (Florilegium Biblicum, or The Biblical Flower Garden, 1742), addressed to youth, introduces the core articles of the Christian faith. Diarium Biblicum aneb Historie biblické Starého i Nového zákona (Diarium Biblicum, or Biblical History of the Old and New Testaments, 1744) is an adapted translation of the book Zweimal zwei und fünfzig auserlesene Biblische Historien aus dem Alten und Neuen Testamente (Dvakrát päťdesiatdva vybraných biblických príbehov zo Starého a Nového zákona, 1714) by the German pedagogue Johann Hübner. Sartorius's most popular work was Summovní postilka (A Concise Postil, 1746), which was used in Slovak Evangelical Lutheran communities up to the mid-20th century for both private and group reading. The postil serves as an example of composing a religious text with a high degree of artistic devices. The methodological framework for interpreting Sartorius's works is grounded in the theses of literary historian Marta Keruľová, to whose life anniversary this paper is dedicated.

Keywords: older Slovak literature, Baroque, homiletics, postil, Daniel Sartorius (1704-1767)

Literárny historik Jozef Minárik v edičnom rade *Z klenotnice staršieho slovenského písomníctva* otvoril symbolicky tri „komnaty“ s „rukopisnými a knižnými skvostami“ – stredovekú, renesančnú i humanistickú a barokovú (Minárik, 1984, s. 5). K porozumeniu znakovej štruktúry uchovaných literárnych textov a k objasneniu princípov individuálnej autorskej tvorivosti prispela významnou mierou profesorka Marta Keruľová, žiačka a nasledovníčka J. Minárika, svojimi analytickými sondami a interpretačnými operáciami.

V monografii *Recepčno-interpretačné osobitosti textov staršej slovenskej literatúry* M. Keruľová bližšie hovorí o autorite Biblie a o ukotvenosti diel staršej literatúry v nej. „Staršia slovenská literatúra tak, ako všetky ostatné európske literatúry, vyrastala v afirmatívnom, výsostnom rešpektovaní Biblie ako absolútneho vzoru, literárneho, etického, právneho, náboženského“ (Keruľová, 1992, s. 10). V dôsledku reformácie sa Biblia stáva čitateľsky dostupnejšou, lebo na rozdiel od humanizmu, ktorý sa obmedzoval „na tenkú vrstvu vzdelancov“, reformácia zasiahla „všetky vrstvy

© 2026 Erika Brtáňová. Toto dielo je licencované pod licenciou Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

obyvateľstva“ (Coreth, 2009, s. 197). Tí, ktorí si nemohli zaobstarať Bibliu, mali k dispozícii ako náhradu denné biblické čítania spolu s vybranými úryvkami (Koštial, 1989, s. 55). Potreby náboženskej výchovy slovenských evanjelikov saturovali domáci autori prekladmi i pôvodnými prácami. Zjavným a presvedčivým príkladom je tvorba evanjelického kňaza Daniela Sartoria (1704 – 1767).

D. Sartorius pripravil na vydanie tri nábožensko-vzdelávacie knihy. Prvá *Florilegium Biblicum aneb Květná zahrádka biblická* (1742) obsahuje základné články kresťanskej vierouky a argumentačnú bázu tvoria výlučne biblické verše. Podľa štruktúry aplikovanej v teologickej praxi ju Sartorius rozčlenil na tridsať častí. Adresoval ju mládeži, pre ktorú mala byť prameňom náboženského poznania a duševnej zrelosti. Vo veršovanom predhovore zo štylistických figúr aplikoval paralelizmus, ktorý spojil anaforickým priraďovaním syntaktických celkov:

> Kvítky spasitedlné Kristové známosti,
> i všech opravdových Bohu milých ctností.
> Kvítky jejichž vůně srdce občerstvuje,
> i každou mdlou duši mocně posilňuje.
> Kvítky z nichž pochází nejjistší lékařství,
> život i spasení i blahoslavenství.
>
> (Sartorius, 1742, s. 7).

Paralelizmus s obľubou využíval autor aj v kázňach, v ktorých kládol dôraz na rytmickú výstavbu textu.[1]

Populárnym čítaním sa v evanjelických spoločenstvách stalo Sartoriovo *Diarium Biblicum aneb Historie biblické Starého i Nového zákona* (1744). Nejde o pôvodné dielo, ale o preklad knihy *Zweimal zwei und fünfzig auserlesene Biblische Historien aus dem Alten und Neuen Testamente* (Dvakrát päťdesiatdva vybraných biblických príbehov zo Starého a Nového zákona, 1714) od nemeckého pedagóga Johanna Hübnera, ktorý v nej využil katechetickú metódu.[2] Sartorius zasiahol výraznejšie do pôvodnej kompozície knihy. V biblických lekciách zoradených podľa dní kalendárneho roka vynechal otázky (*Deutliche Fragen*), ktoré nasledujú po perikope z evanjelia alebo epištoly, a to s odôvodnením, že rozsah knihy by priveľmi narástol a že každý učiteľ alebo otec rodiny si ich dokáže sformulovať celkom jednoducho sám. Názvy dvoch ďalších oddielov upravil: *Nützliche Lehren* → „*Učíme se odtud, že*“, *Gottselige Gedanken* → „*Přemyšlování*“. V poslednom oddiele verše z nemčiny preložil voľne a vynechal ich latinskú verziu. V závere príručky pridal ešte rozprávanie o dobytí Jeruzalema Rimanmi, ktoré napísal podľa podania židovského historika Jozefa Flavia (*O vojne židovskej*) a latinského kresťanského spisovateľa Hegesippa. Týmto „strašným príkladom“ chcel vystríhať národy pohŕdajúce kresťanskou náukou pred hroziacim väčším Božím trestom (Sartorius, 1744, s. 996).

Najpopulárnejším Sartoriovým dielom sa stala *Summovní Postilka* (1746). Sartorius „dal evanjelickým Slovákom do rúk ľudovú knihu“, ktorá spolu „s Bibliou a Tranovského Citharou predstavuje pre ich duchovný život neoceniteľnú hodnotu“ (Ďurovič, 1940, s. 251). Postily, zbierky nedeľných alebo sviatočných kázní, neboli len obľúbeným ľudovým čítaním, ale „predstavovali príručku a pomôcku pre začínajúcich kazateľov“ (Sládek, 1995, s. 15 a 18). Sartoriova *Postilka*

[1] O druhé vydanie príručky sa postaral známy budapeštiansky kníhtlačiar Viktor Horňanský (1874).

[2] Sartoriov preklad sme porovnali s vydaním Hübnerovej príručky z roku 1714 (Hübner, 1714).

bola z postíl, ktoré na Slovensku vznikli v období od reformácie do tolerancie, „najznámejšia a najužívanejšia“ (Michalko, 1955, s. 19). Veľký ohlas zaznamenala v uhorskom dolnozemskom prostredí. Slovenskí evanjelici žijúci v Békešskej Čabe ju mali vo svojich domácich knižniciach ešte v prvej polovici 20. storočia. Poučenie z nej čerpali nielen doma, ale aj v „sálašských“ školách, kde sa praktizovalo skupinové čítanie. „Nám je on [Sartorius] veľmi vzácnou osobnosťou, lebo jeho tlačené kázne nachádzajú sa v mnohých evanjelických domoch. A mnohí, ktorí boli chorí, alebo od chrámu Božieho veľmi vzdialení s jeho kázňami vzdelávali sa. Sú tieto kázne v biblickej reči písané, ale nám veľmi zrozumiteľné. Vydal tieto kázne v roku 1746-om, ale od toho času boli viacej razy tlačené, ostatný raz bola táto veľmi cenná kniha na Čabe tlačená v roku 1899-om“ (Kalendár, 1932, s. 77). Čabianske vydanie bolo v poradí piate.[3]

Postilka je pomerne rozsiahle dielo. Vydanie z roku 1779, z ktorého citujeme, má dokopy, bez súpisov kázní 1241 strán. Kázne v názvoch obidvoch dielov Sartorius charakterizoval ako „přemyšlování“, čím naznačil, že sú vyhradené na súkromné rozjímanie. K zbierke pripojil dve modlitby, jedna sa mala predniesť pred čítaním kázne a druhá po jej prečítaní. Prvý diel (*Přemyšlování evangelická nedělní i sváteční*) obsahuje kázne určené na rannú pobožnosť a skoncipované na základe evanjeliových perikop. V druhom diele (*Přemyšlování epištolická na všecky dny nedělní i sváteční*) sa nachádzajú kázne určené na popoludňajšiu pobožnosť, ktoré čerpajú námety z epištolových perikop. Určeniu kázní na domácu pobožnosť Sartorius prispôsobil aj ich kompozíciu: prvý úvod, evanjeliová alebo epištolová perikopa, druhý úvod, výklad skladajúci sa z troch častí a záver rozčlenený tiež na tri časti s nadpismi „spasitedlné naučení“ (poučenie o spáse), „horlivé napravení“ (aktívna náprava mravov) a „pronikavé potěšení“ (účinné povzbudenie). Všimnúť si možno rozmanité oslovenia recipienta, ktoré zodpovedajú myšlienkovému posolstvu príslušnej časti kázne. Okrem štandardných oslovení „milá duše křesťanská“, „nábožná duše křesťanská“, „Bohu milá duše“, „milý člověče“, ktoré sa vyskytujú hlavne v prvom úvode, sa používajú nasledujúce varianty: „hříšný člověče“, „bezpečný hříšníče“, „truchlivá duše“, „truchlivé srdce“, „truchlivá pod křížem hořce upějící duše“, „truchlivá protivenství trpící duše“, „skormoucená duše“, „skormoucené dítě Boží“, „ssoužená a před světem opuštěná duše“, „duše rozličným křížem ztrápená“, „horlivý ctiteli Boží“, „duše po semenu slova Božího toužící“, „duše v hlubokosti slz přehořkých tonucí“, „duše Krista lačnějící a žížnějící“, „duše truchlosti zemdlená“, „duše pod praporcem Krista rytěřující“, „duše neošemetně pobožná“ a pod.

V monografii *Hodnotové aspekty staršej literatúry* M. Keruľová poukazuje na špecifikum jazykovej výpovede staršej literatúry. „Staršia literatúra o živote vypovedá zodpovedne a pravdivo, len iným jazykom, ako je ten náš“ (Keruľová, 2009, s. 88). Sartorius kladie hlavný dôraz na proces porozumenia textu, pričom aplikuje hojne rozmanité obrazové pomenovania. Takýmto spôsobom sa prostredníctvom textu kázní zoskupených v zbierke kultivoval jazykový prejav recipienta a pôsobilo sa na jeho emocionálne prežívanie i estetické cítenie, hoci funkcia kázne ako náboženského textu bola predovšetkým didaktická. Na základe prvotného čítania Sartoriovej zbierky možno povedať, že tenduje skôr k prestížnej, artistnej ako k rutinnej homiletike. Otázku rozlíšenia umeleckých kvalít barokovej homiletiky rieši česká literárna historička Michaela Hashemi, ktorá hovorí explicitne, že „právě přítomnost umeleckých prostředků

[3] O druhé vydanie sa v roku 1779 postaral bratislavský tlačiar František Augustín Patzko. V roku 1807 vytlačil knihu Michal Landerer opäť v Bratislave. Text opravil a vlastným nákladom vydal v Prahe roku 1856 Josef Růžička.

a především jejich hierarchické uspořádání ve struktuře textu ukazuje na autorovo usilování o prestižní homiletiku, realizovanou v intencích jeho uměleckého nadání více či méně zdařile" (Hashemi, 2008, s. 70; pozri aj 2011, s. 21 – 26).

Sartriovo tvorivé využívanie umeleckých prostriedkov doložíme úryvkami z kázne na nedeľu po Deviatniku. Jej námetom je podobenstvo o rozsievačovi alebo o rozličnej pôde z Evanjelia podľa Lukáša 8, 4–15. Podobenstvo hovorí o štyroch typoch poslucháčov slova a ich rôznych reakciách na kázané slovo. Jedni na slovo hneď zabudnú, druhí sa zo slova chvíľu potešia, u tretích úžitok zo slova zatlačia starosti, bohatstvo a pôžitky sveta. Slovo prináša ovocie len tým poslucháčom, ktorí sú na prijatie kázaného posolstva pripravení, majú dobré a šľachetné srdce. Sartorius svoj výklad zameral na povinnosti tejto štvrtej skupiny poslucháčov, ktorých označil ako nábožných.

V uvedenej monografii M. Keruľová upriamuje pozornosť na sémantickú rovinu barokového textu. „V dynamickom baroku významy krúžia okolo centrálneho sémantického ohniska, prehlbujú, dotvárajú, nekonečne zahaľujú a odhaľujú tajomstvo slova/slov" (Keruľová, 2009, s. 93). Toto krúženie významov je príznačné pre všetky tri časti Sartoriovho výkladu. Úryvok z jeho prvej časti, v ktorej kladie dôraz na horlivé počúvanie slova Božieho, pozostáva z dvoch za sebou nasledujúcich myšlienkových celkov. V prvom celku je sémantickým ohniskom Kristova rada o správaní sa v chráme. Druhý myšlienkový celok je v antitetickom vzťahu k prvému, sémantickým ohniskom je pohŕdanie ľudí Kristovou radou. V obidvoch myšlienkových celkoch sa opakujú podobné syntaktické konštrukcie. Ako kompozičný princíp sa uplatňuje vetný paralelizmus v spojení s anaforou. V prvom celku sa vyskytujú dvoj- aj trojčlenné amplifikácie: „Upřímná rada Kristova jest ta, abychom v chrámě neměli oči k *dřímání neb špehování* po všech koutech; abychom neměli usta k ničemnému *šeptání a klevetání*; abychom neměli srdce k marnému *myšlení a pečování*; abychom neměli zpurné čelo k *pohrdání a odporování*; ale abychom měli uši *poslušné, ochotné a otevřené* k poslouchání" (Sartorius, 1779, s. 148).

V druhej časti svojho výkladu Sartorius hovorí o povinnosti človeka uchovať Božie slovo v „cnostnom a dobrom" srdci. Ako podmienku kladie identifikovanie oblasti hriechu, ktorý v intenciách biblickej obraznosti pripodobňuje ku „kameňu" a „tŕniu". Rôzne formy hriešnosti ilustrujú obrazové amplifikácie: „Dále máme z roličky srdce našeho i ***kameni škodlivé*** vyvrhovati. Totiž ***kamení zpoury a zatvrdilosti***, aby srdce naše nebylo proti slovu Božímu zatvrdilé. ***Kamení potupováni a lehkomyslnosti***, aby duše naše tu drahou mannu nebeskou, co nějakový ničemný pokrm sobě nezošklivovala. 4. Moj. 21, 5. ***Kamení novoty a svrablavosti***, abychom neměli uši svrablavé, nemohouce zdravého učení trpěti a zhromážďujíce sobě učitele podle svých vlastních žádosti. 2. Tim. 4, 3. ***Kamení pýchy a nadutosti***, abychom Hospodinem a slovem jeho nepohrdali trucovitě říkajíce: Kdo jest Hospodin, abychom poslechli hlasu jeho? 2. Moj. 5, 2. ***Kamení rozmazanosti a lahodnosti***, abychom milou pravdu nedrželi za tvrdou a drsnatou mluvíce: Tvrdáť je táto řeč, kdo ji může slyšet? Jan 6, 60. ***Kamení nenávisti a zlobivosti***, abychom proti kazatelům bez příčiny nenávistí nehořeli, jako Achab proti Micheášovi se rozlobil řka: Nenávidím ho proto, že mi dobrého neprorokuje než zlé. 1. Král. 22, 8. ***Kamení vrtkavosti a nestálosti***, abychom v čas pokušení od slova pravdy neodpadali a jako bylina nemající kořene u víře neuvadli a nehynuli. 1. Tym. 1, 19. Netoliko pak takovéto kamení z rolí srdce našeho máme vymetati, ale i ***trní***, kteréž vzrostlé semeno udušuje, vytrhovati. Takové pak jestiť ***trní tělesných žádostí***, kteréž rytěrují proti duši. 1. Pet. 2, 11. ***Trní světských prostopašnosti***, které člověka nepřítelem Božím činí. Jak. 4, 4. ***Trní zemského pečování a starostí***, kteréž

pohřižují lidí v zahynutí a v zatracení. 1. Tim. 6, 9. ***Trní všech pominutedlných marností***, kteréž člověka o statky věčné a nebeské připravují. Mat. 19, 24. Toto všecko má z rolí srdce lidského vyčistěno a vyprázdněno býti, jináče semeno slova Božího místa v takových nenalezne“ (Sartorius, 1779, s. 149).

V tretej časti výkladu Sartorius zdôrazňuje povinnosť kresťana potvrdzovať kázané slovo bezúhonnosťou svojho života. Myšlienku vyskúšania slova v čase rôznych životných ťažkostí ilustruje obrazom zrna zasiateho do pôdy, ktoré je vystavené priaznivému i nepriaznivému počasiu, aby nakoniec prinieslo hojnú úrodu. Aplikovaným štylistickým prostriedkom sú aj tu dvojčlenné amplifikácie: „Když zrno toliko v sypárni a obilnici zavřené zůstává, nepřináši úžitku. Ale když na roli vynášeno a rozsívano bývá a všeliké odporné i příjemné počasí podniká, potom nasleduje hojná uroda. Tak i slovo Boží ne v pokoji a rozkoši tělesné, ale v kříži a ssoužení hojnější ovoce přináší“ (Sartorius, 1746, s. 150).

Na príklade Sartoriovho výkladu o kazateľovi ako rozsievačovi slova sme sa pokúsili ilustrovať jeho tvorivý spôsob komponovania náboženského textu s využitím umeleckých prostriedkov. Východiskovými bodmi nášho krátkeho pristavenia sa pri literárnej tvorbe tohto významného barokového autora boli tézy zo zásadných prác jubilujúcej vysokoškolskej pedagogičky a literárnej historičky M. Keruľovej. Ctenej pani profesorke chceme pri tejto príležitosti vysloviť vďaku za vzácne zrná poznania rozsiate do sŕdc poslucháčov a čitateľov prostredníctvom jej vedeckých príspevkov, vystúpení na odborných fórach, ako aj formou poskytnutých konzultácií a osobných rozhovorov. Z jej slov sme sa vždy dokázali poučiť, ukázali nám cestu k náprave a boli nám na potešenie. Nepochybujeme, že v nich nájdu inšpiráciu aj noví adepti literárnej vedy.

LITERATÚRA

Pramene

HÜBNER, Johann. 1714. *Zweimal zwei und fünfzig auserlesene Biblische Historien aus dem Alten und Neuen Testamente*. Leipzig: Gleditsch. Österreichische Nationalbibliothek, sign. MF 1116. Dostupné: http://data.onb.ac.at/rec/AC09972911.

SARTORIUS, Daniel. 1742. *Florilegium Biblicum aneb Květná záhradka biblická.* [B. m.]: [b. t.], 1742. Univerzitná knižnica v Bratislave, sign. S.G.12981.

SARTORIUS, Daniel. 1744. *Diarium Biblicum aneb Historie biblické Starého i Nového zákona.* [B. m.]: [b. t.], 1744. Knihopis, Národní knihovna Praha, sign. 54 Se 000192.

SARTORIUS, Daniel. 1779. *Summovní postilka na všecky dny nedělní i sváteční v roce.* Bratislava: František Augustín Packo, 1779. Knihopis, Národní knihovna Praha, sign. 54 S 670.

Sekundárna literatúra

CORETH, Emerich. 2009. *Boh vo filozofickom myslení.* Prel. Michal Chabada. Bratislava: Serafín, 2009. ISBN 978-80-8081-080-1.

HASHEMI, Michaela Soleiman pour. 2011. Interpretační rozměry barokní homiletiky – problémy a tázání. In: KERUĽOVÁ, Marta – BRUNCLÍK, Jozef – LAUKOVÁ, Silvia (eds.). *Interpretačný rozmer literárnych textov minulosti.* Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2011, s. 21 – 26. ISBN 978-80-8094-966-2.

HASHEMI, Michaela. 2008. K rozlišení konvenční a literárně prestižní homiletiky období baroka. *Bohemica litteraria*, 2008, roč. 56, č. V10, s. 69 – 75. ISSN 1213-2144.

KALENDÁR. 1932. Daniel Sartorius 1704 – 1763. *Čabiansky kalendár*, 1932, roč. 12, s. 77 – 79.
KERUĽOVÁ, Marta. 1992. *Recepčno-interpretačné osobitosti textov staršej slovenskej literatúry.* Nitra: Pedagogická fakulta, 1992.
KERUĽOVÁ, Marta. 2009. *Hodnotové aspekty staršej literatúry.* Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2009. ISBN 978-80-8094-638-8.
MICHALKO, Ján. 1955. *Kázňové smery.* Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 1955.
MINÁRIK, Jozef. 1984. *Z klenotnice staršieho slovenského písomníctva I. Antológia stredovekých literárnych textov.* Bratislava: Tatran, 1984.
SLÁDEK, Miloš (ed.). 1995. *Malý svět jest člověk aneb výbor z české barokní prózy.* Jinočany: H&H, 1995. ISBN 80-85787-84-9.

Poznámka

Príspevok je výstupom z grantového projektu VEGA 2/0063/25 *Funkcie a intencionalita textov staršej slovenskej literatúry*.

Doc. PhDr. Erika Brtáňová, CSc.
Ústav slovenskej literatúry SAV, v. v. i.
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
Slovenská republika
Erika.Brtanova@savba.sk